

УДК 811.162.3'353

Віталій НАЗАРЕЦЬ,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янука (Україна, Рівне)
azarets1@rambler.ru

АДРЕСОВАНІСТЬ ЯК ФАКТОР КОМУНІКАТИВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЛІРИЧНОГО ТВОРУ

Стаття присвячена дослідженню специфіки художньої реалізації принципу адресованості в комунікативній організації ліричного твору. Розглядаються зовнішньотекстовий та внутрішньотекстовий типи реалізації принципу адресованості, простежуються історичні витоки апелюваного типу ліричних поетичних текстів, їх зв'язок із фольклорною та літературною поезією, окреслюються шляхи подальшого вивчення специфіки жанрової реалізації принципу адресованості в комунікативній організації ліричного твору.

Ключові слова: ліричний твір, комунікативна організація, адресація, адресат, звернення.

Лит. 3.

Vitalij NAZARETS,

Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Department of Ukrainian literature Stepan Demianchuk International Economics and Humanitarian University (Ukraine, Rivne) azarets1@rambler.ru

ADDRESSING AS FACTOR OF COMMUNICATIVE ORGANIZATION OF LYRIC WORK

The article is devoted the investigation of specific of artistic realization of the principle of addressing in communicative organization of the lyric work. The external text and internal text types of realization of the principle of addressing are considered. Historical sources of the lyrics appellative type and their connection with folklore and literary poetry are analyzed. The ways of future investigation of genre realization's specifics of the principle of addressing in communicative organization of lyric work are given.

Keywords: lyric work, communicative organization, addressing, addressee, appeal.

Ref. 3.

Віталій НАЗАРЕЦЬ,

доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой украинской литературы Международного экономико-гуманитарного университета имени академика Степана Демьянчука (Украина, Ровно)
azarets1@rambler.ru

АДРЕСОВАННОСТЬ КАК ФАКТОР КОММУНИКАТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ ЛИРИЧЕСКОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Статья посвящена исследованию специфики художественной реализации принципа адресованности в коммуникативной организации лирического произведения. Рассматриваются внешнетекстовые и внутреннетекстовые типы реализации принципа адресованности, прослеживаются исторические истоки апеллятивного типа лирических поэтических текстов, их связь с фольклорной и литературной поэзией, определяются пути дальнейшего изучения специфики художественной реализации принципа адресованности в коммуникативной организации лирического произведения.

Ключевые слова: *лирическое произведение, коммуникативная организация, адресация, адресат, обращение.*

Лит. 3.

Постановка проблеми. На жаль, усе ще малодослідженою сферою українського літературознавства залишаються питання художньої організації ліричного твору, його жанрової природи, особливостей його лексичної, синтаксичної, сюжетно-композиційної побудови. Важливим напрямом дослідження художньої специфіки поезії є й вивчення комунікативної організації ліричного твору.

Аналіз досліджень. Питання комунікативної структури ліричного твору розглядалися в працях Р. Якобсона, І. Ковтунової, Ю. Левіна, П. Толстогузова, Ю. Клим'юка, М. Ткачука, І. Романової та ін., водночас, чимало пов'язаних з даною проблемою теоретичних аспектів потребують подальшого уточнення та деталізації.

Постановка завдання. Метою даної наукової розвідки є дослідження теоретичних аспектів художньої реалізації принципу адресованості в комунікативній структурі ліричного твору.

Вклад основного матеріалу. Комунікативна організація ліричного твору, як правило, розглядається дослідниками під кутом зору специфіки виявленої у тексті авторської настанови на спілкування із потенційним адресатом. При цьому дана авторська настанова може бути реалізована як у формі прямого звернення до адресата, так і у спосіб

опосередкованого впливу на нього, тобто у формі непрямого контакту. Так, Ю. Левін у статті “Лірика з комунікативної точки зору”, аналізуючи комунікативну структуру поетичних текстів, пропонує поділяти їх на чотири типи: “готивний”, написаний від першої особи, “апелятивний”, побудований у формі цілісного звернення до адресата, “змішаний” тип і “окремий” (“ні той, ні інший”) [1]. Сучасна дослідниця І. Романова за ознакою співвіднесення суб’єкта мовлення та його об’єкта пропонує виділяти п’ять типів комунікативної організації ліричного твору: 1) надособово-безадресний тип; 2) еготивний тип; 3) апелятивний тип; 4) еготивно-апелятивний тип; 5) змішаний тип [2, 9-10].

Узагальнюючи класифікацію типів комунікативної організації ліричного твору можна зробити висновок про подвійну семантичну природу реалізації принципу адресованості в поетичному тексті. З одного боку, кожен художній текст є принципово адресованим, оскільки створюється автором з розрахунку на потенційне його читацьке сприйняття. Більш того, в даному теоретичному контексті дослідники говорять про специфічний образ читача, який в процесі творчості виникає в уяві автора як певна, бажана для нього світоглядно-естетична перспектива, з точки зору якої потенційно сприймається його твір. Цей читацький образ існує не лише у вигляді своєрідного уявного співрозмовника автора, він також може знаходити своє втілення і в тексті самого твору, в епізодичних, адресованих до нього авторських зверненнях або у формі змалювання образів персонажів, світосприймання яких до певної міри моделює прийнятну для автора точку зору. Комунікативна організація такого твору, таким чином, набуває ознак специфічної ідейно-стетичної програми авторського впливу на адресата-читача. Але в цілому, в даному випадку, ми маємо модель комунікації, у якій адресованість спрямована зовні, поза межі твору. Даний тип комунікативної організації твору ще називають зовнішнім або зовнішньотекстовим, оскільки фактор адресації тут хоча й присутній, але не може служити предметом специфічної авторської рефлексії, точніше предметом художнього зображення, а поодинокі його образні вияви (у формі реалізованих у тексті окличних або запитальних словесно-синтаксичних конструкцій) використовуються як риторичні прийоми, пов’язані із потребою актуалізації додаткової уваги читача до тих або інших висловлюваних автором думок, ідейних аргументів, емоційно-ціннісних переживань.

З іншого боку, поряд із цим, зовнішньотекстовим (авторсько-читацьким) типом комунікації в поетичних текстах може бути представлений й принципово інший за своєю семантикою тип, так би мовити – внутрішньотекстовий, у якому адресація виступає не як риторичний прийом, а

як специфічний предмет зображення, як певна комунікативно-семантична стратегія, що підпорядковує собі усі структурні елементи художньої організації твору. Прикладом такого типу комунікативної організації ліричного твору може служити відоме поетичне послання Т. Шевченка “Гоголю”. У вірші в формі прямого звернення моделюється саме ситуація уявного спілкування автора з М. Гоголем, якого Т. Шевченко називає “Великий мій друже”. Уявний діалог Т. Шевченка з М. Гоголем побудований на співставленні тих художніх методів, які відрізняють творчість обох письменників: “Ти смієшся, а я плачу”. Так поет означає найхарактерніші риси Гоголевого та свого письменницького хисту: в Гоголі він бачить великого сатирика, себе ж представляє тим, хто оплакує зганыблену батьківщину.

У даному типі комунікативна структура твору суттєво ускладнюється і набуває ознак свого роду подвійної адресації, оскільки крім зовнішньотекстового адресата (читача) тут з’являється ще й внутрішньотекстовий адресат (особа, до якої безпосередньо звертається автор, спрямовуючи на її адресу зміст свого послання).

Таким чином, внутрішньотекстовий тип комунікативної організації, як і зовнішньотекстовий, в кінцевому рахунку апелює до певного “ідеального» біографічного адресата (читача), але, на відміну від зовнішньотекстового, робить це не прямо, а опосередковано, у формі звернення до третьої, “сторонньої” особи, внутрішнього адресата, який у даному разі виступає специфічним смисловим посередником між початковим відправником змісту повідомлюваного (тобто автором) й його кінцевим отримувачем (тобто читачем). У ролі внутрішнього адресата в даному типі комунікативної структури може також виступати не лише певна “третья” особа, персонаж твору, до якого звертається автор, а й він сам. У цьому разі комунікація набуває ознак автокомунікації.

У поетичних моделях комунікативної організації лірики твори з внутрішньотекстовою комунікацією найбільш тісно співвідносяться з виокремлюваним різними дослідниками так званим апелятивним типом тексту, тобто таким, у якому принцип адресації реалізує себе у формі безпосереднього, витриманого упродовж усього твору звернення адресанта (автора) до його внутрішньотекстового адресата.

Історичні витоки апелятивного типу ліричних поетичних текстів мають фольклорну основу, яка ґрунтується на широкоживаній практиці використання в усно-поетичній народній творчості так званих вокативних словесно-синтаксичних конструкцій. У лінгвістиці вокатив, як відомо, це так звана клична форма іменників або кличний

відмінок. Вітчизняні літературознавці користуються цим поняттям у більш широкому значенні, співвідносячи з вокативом такі мовленнєво-синтаксичні конструкції, які містять у собі форми звернення, оклику, запитання, імперативного спонування, тобто семантичні елементи, що служать у поетичному тексті знаками адресації, комунікативної спрямованості повідомлюваного на певного адресата (як правило, внутрішньотекстового).

Як зауважує П. Толстогузов, “звернення належить до сфери емоційно-вольового мовлення і у цій своїй якості виступає як один із найбільш експресивних поетичних засобів” [3, 105]. Тому природно, що у фольклорній поезії, яка добирає художні прийоми, експресивно найбільш виразні і водночас стилістично не надто складні для розуміння потенційним слухачем, звернення поряд з іншими вокативними формами посилення емоційного ефекту використовується доволі часто і у різній художній функції. Зважаючи на те, що вокативні конструкції в більшій мірі, аніж номінативно-описові, здатні до потенційної актуалізації читачької уваги, у фольклорних поезіях їх, як правило, поміщають у так звані семантично сильні позиції (початок, закінчення вірша, строфи, сюжетні ситуації, пов’язані із найбільшою емоційною напругою, конфліктністю). У ролі художнього прийому звернення використовується також фольклорною поезією як засіб вираження емоційного чи морально-етичного ставлення до адресата або як ситуативний привід для налагодження із ним інформаційного контакту, необхідного для подальшого спілкування. Художня виразність прийомів фольклорної вокативної адресації була належно оцінена й літературною поезією, яка увібрала їх до свого стилістичного арсеналу. У літературній поезії ці засоби уже цілком свідомо використовувались поетами не лише як риторичні засоби посилення виразності, але й як специфічний прийом, який дозволяв моделювати уявного ліричного адресата і спрямовувати текст твору на встановлення реальних діалогічних стосунків (на основі спільних інтересів, поглядів або їх розбіжності) між автором та його потенційним адресатом.

Висновки. Таким чином, еволюціонуючи від початкових форм фольклорної вокативності в літературній поезії фактор адресації упродовж XVIII – XIX ст. поступово персоналізується і з риторичного прийому перетворюється на принцип жанроутворення адресованої лірики. Перспективами подальших наукових пошуків в царині даної проблематики може стати вивчення специфіки жанрової реалізації принципу адресованості в комунікативній організації ліричного твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Левин Ю. И. Избранные труды: Поэтика. Семиотика / Ю. И. Левин – М. : Языки русской культуры, 1998. – 824 с.
2. Романова И. В. Поэтика Иосифа Бродского: лирика с коммуникативной точки зрения: автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.01.01 / Романова Ирина Викторовна; ГОУ ВПО “Смоленский государственный университет”. – Смоленск, 2007. – 44 с.
3. Толстогузов П. Н. Поэтика обращений в лирике Тютчева / П. Н. Толстогузов // Л. Н. Толстой и Ф. И. Тютчев в русском литературном процессе. – М. : Прометей, 2004. – С. 105–120.

REFERENCES

1. Levin Yu. I. Izbrannye trudy: Poetika. Semiotika / Yu. I. Levyn – M. : Yazyki russkoi kultury, 1998. – 824 s.
2. Romanova I. V. Poetika Iosifa Brodskoho: lirika s kommunykativnoi tochki zreniia: avtoref. diss. ... d-ra fylool. nauk : 10.01.01 / Romanova Irina Viktorovna; HOU VPO “Smolenskii hosudarstvennyi universitet”. – Smolensk, 2007. – 44 s.
3. Tolstohuzov P. N. Poetika obrashchenii v lirike Tiutcheva / P. N. Tolstohuzov // L. N. Tolstoi i F. I. Tiutchev v russkom literaturnom protsesse. – M. : Prometei, 2004. – S. 105–120.